

پژوهشی تطبیقی در بطون قرآن

**پژوهش رتبه اول پایان نامه های قرآنی کشور
در سال ۱۳۸۵ ش**

طباطبایی، سید حیدر، ۱۳۵۴ ش.
 پژوهشی تطبیقی در بطون قرآن / سید حیدر طباطبایی.
 قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷.
 ۴۸۲ ص.
 شابک: ۳-۴۶-۲۵۳۴-۹۶۴-۹۷۸-۲-۴۶-۲۵۳۴-۹۶۴-۹۷۸-۹۷۸-۹۶۴-۲۵۳۴-۴۶-۲
 قیمت: ۶۰۰۰۰ ریال
 فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا:
 کتابنامه: ۴۵۹ ص
 نمایه.
 ۱. قرآن. ۲. اسلام. الف. سید حیدر طباطبایی. ب. پژوهش‌های تفسیر و علوم
 قرآن. ج. عنوان: پژوهشی تطبیقی در بطون قرآن

مركز تحقیقات قرآن کریم المهدی

- ☐ ناشر: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن
- ☐ عنوان: پژوهشی تطبیقی در بطون قرآن
- ☐ تألیف: سید حیدر طباطبایی
- ☐ تایپ، مقابله و صفحه‌آرایی: اکبر جعفری، یدالله رضا نژاد و محمد رضایی
- ☐ نوبت چاپ: اول ۱۳۸۷ ش
- ☐ شمارگان: ۳۰۰۰ جلد / قطع وزیری
- ☐ قیمت: ۶۰۰۰۰ ریال
- ☐ چاپخانه و لیتوگرافی: چاپ قدس

مراکز پخش:

۱. انتشارات مشهور - میراث ماندگار، قم: خیابان ارم، پاساژ قدس، طبقه آخر، پلاک ۱۸۴، ص:ب: ۳۳۹۶ - ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷۷۳۷۶۶۱ - ۷۷۳۷۶۸۰۶ - ۲۵۱
۲. انتشارات مشهور - دفتر مرکزی، قم: خیابان سمیه، کوچه ۲۴، پلاک ۴۱۸، تلفن: ۷۸۳۱۶۴۶ - ۲۵۱، فاکس: ۷۷۳۰۳۶۵ - ۲۵۱
۳. قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، قم: خیابان انقلاب (چهار مردان)، قبل از کوچه ۴۶، جنب مسجد باب‌الجنه، پلاک ۹۴۲، تلفن: ۷۷۵۶۹۳۴ - ۲۵۱، تلفکس: ۷۷۵۵۵۸۸ - ۲۵۱

تقدیر

از همه بزرگوارانی که مرا در تحقیق و تدوین رساله یاری و راهنمایی کردند؛ بویژه:
استاد حوزه و مفسر گرانقدر استاد، حضرت آیت الله محمد هادی معرفت رحمته الله
مدیر محترم گروه علوم قرآن و حدیث، استاد حجة الاسلام والمسلمین دکتر
محمد علی رضائی اصفهانی و نیز از اساتید بزرگوار حوزه علمیه، حضرت حجة
الاسلام والمسلمین شیخ علی کورانی - زید عزه - و حجج اسلام؛ استاد جعفر
الهادی و استاد جعفر طبسی و استاد احمد قدسی و استاد محمد نجفی یزدی و
اساتید گرانقدرم، دکتر علی نصیری و دکتر فتح الله محمدی (نजारزادگان) که در
جای جای کتاب از وجودشان بهره مند گشتم.

و همچنین از مدیریت محترم مدرسه علمیه امام خمینی رحمته الله، حجة الاسلام
جناب آقای هاشمیان که تهیه این کتاب رهین الطاف و زحمات ایشان است و نیز
از مرکز فرهنگ و معارف قرآن دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم و کتابخانه
تخصصی علوم قرآن وابسته به دفتر حضرت آیت الله سیستانی - دام ظلّه - بنخاطر
تهیه منابع و مآخذ سپاسگزارم و توفیق هرچه بیشتر عزیزان و سرورانم را از
خداوند متعال خواستارم.

سخن مرکز:

قرآن چشمه جوشانی است که در طول همه اعصار و برای همه نسل‌ها و مکان‌ها جاری است و همه جا را از نور خود روشن و همگان را سیراب می‌سازد. سپاس خدای را به ما توفیق خدمتگزاری به قرآن کریم را عنایت فرمود.

مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی علیه السلام که به همت چند نفر از اساتید حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۸۴ سامان یافت، و به عنوان نخستین مرکز پژوهشی قرآن کشور در وزارت علوم ثبت شد، توفیق یافت که در مدت کوتاهی چند بخش را فعال سازد، از جمله واحد انتشارات که تاکنون بیش از سی جلد کتاب مفید منتشر ساخته است و دو گروه علمی با رویکرد تخصصی شکل گرفت.

و اکنون در راستای فعالیت‌های فوق کتاب «پژوهشی تطبیقی در بطون قرآن» را تقدیم قرآن پژوهان می‌کند.

کتاب حاضر حاصل تلاش علمی قرآن پژوه فرهیخته حجت الاسلام و المسلمین سید حیدر طباطبایی «زید عزه» است، که حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد ایشان بوده و در سال ۱۳۸۵ ش به عنوان پایان‌نامه برتر قرآنی کشور انتخاب شد و اکنون توسط انتشارات مرکز آماده‌سازی شده است و می‌تواند برای آشنایی قرآن پژوهان با بطن قرآن بسیار مفید باشد. امید است خدای متعال این خدمت قرآنی را از ایشان و ما بپذیرد.

در ضمن پژوهشگران قرآنی و جوانان عزیز برای اظهار نظر در مورد کتاب فوق می‌توانند با آدرس ذیل تماس حاصل نمایند:

قم، خیابان انقلاب (چهار مردان)، قبل از کوچه ۴۶، پلاک ۹۴۲.

با سپاس

دکتر محمد علی رضایی اصفهانی

۱۳۸۷/۶/۷

چکیده

در این کتاب که به «مفهوم شناسی بطن قرآن از منظر فریقین» اختصاص دارد، برای اولین بار به جمع آوری و بررسی تطبیقی اقوال تمام دانشمندان مفسر و محدث، از شیعه و اهل سنت، اقدام کرده؛ پس از بیان تحقیقی و تألیفی آراء روایی و غیر روایی در مورد اهمیت بُعد باطنی قرآن کریم و فواید و آثار توجه به آن و راز بیان ظهری - بطنی این کتاب آسمانی و نیز بررسی پیشینه آن، به تعاریف «تفسیر»، «تأویل» پرداخته و به علت ارتباط اساسی موضوع کتاب، کلیه تعاریف مطرح شده در تبیین ماهیت بطن، در بیش از چهارده مورد بررسی شده است.

هم چنانکه به اثبات بطن قرآن پرداخته و آیات و روایاتی از فریقین، با سندهای معتبر و غیر معتبر و دلالت‌های صریح و غیر صریح و نیز ادله عقلی مطرح شده توسط بعضی از دانشمندان، در کنار فهرستی از نام تمام کسانی که به این مقوله و روایات و اقوال و جنبه‌های پیرامونی آن اشاره کرده و یا تقریر نموده‌اند، را در جهت اثبات صحت وجود بُعدی ماورای ظواهر آیات قرآن و در رد شبهه عدم صحت پرداختن به بطن قرآن، به دلیل اشتراک آن با باطنیه، پرداخته شده است.

و در ضمن بیان دیدگاه‌های دانشمندان صاحب‌نظر فریقین، از موافقین و مخالفین، با نگرش‌هایی متفاوت، به امور متفرع بر اثبات اصل بطن قرآن، همچون امکان فهم آن برای غیر پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام و چند راه برای استخراج بطون قرآن و معیارها و ضوابط تمییز بطون معتبر آیات از غیرشان و میزان حجیت آنها بر اساس روشهای مختلف، اشاره شده است؛ هم چنانکه در پایان رساله نمونه‌های روایی بطون آیات در مصادر شیعه سنداً و دلالتاً مورد بررسی قرار گرفته است.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

الف - مقدمه.....	۲۷
ب - اهمیت و ضرورت.....	۲۸
بطن از نشانه‌های اعجاز قرآن.....	۲۸
پیوند محکم فهم ظاهر و باطن آیات با یکدیگر.....	۲۹
پیشگیری از بروز فتنه‌های عقیدتی.....	۳۰
ارتباط بطن قرآن با مباحثی از علوم قرآنی و عقیدتی.....	۳۱
تأثیر بطون قرآن در حجیت ظهور آن.....	۳۳
طرح پاره‌ای از شبهات در مقوله بطن قرآن کریم.....	۳۳
ج) فواید و آثار بُعد باطنی قرآن کریم.....	۳۵
رفع تعارض روایات با یکدیگر و با آیات قرآن.....	۳۵
جمع بین قول‌های تفسیری مفسران.....	۴۱
توجیه معانی ظاهری ناسازگار برخی آیات قرآن.....	۴۲
توجیه بعضی از روایات شأن نزول و موهم تحریف قرآن.....	۴۳
روشن شدن حکمت نزول بعضی آیات.....	۴۵
بهره‌گیری از بطن قرآن در استنباط حکم شرعی.....	۴۶

- ۴۹ اخذ قواعد کلی قابل تطبیق بر عصار جدید
- ۵۱ (د) حکمت بُعد باطنی قرآن کریم
- ۵۲ وجود سطوح مختلف معارف و سطوح متفاوت ادراک بشری
- ۵۴ رجوع به مبین حقیقی معارف قرآن
- ۵۷ مواردی دیگر
- ۵۹ ۵- بطن قرآن در بستر تاریخ
- ۶۰ دوره نزول قرآن کریم، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و صحابه
- ۶۴ ۲ (ب) دوره تابعین
- ۶۶ ۸- دوره پس از تابعین
- ۶۹ ۲ و ۳- مفهوم شناسی واژگان مرتبط با بطن
- ۶۹ ۱. تفسیر
- ۶۹ تعریف لغوی تفسیر:
- ۷۱ تعریف اصطلاحی تفسیر
- ۷۲ جمع بندی و نظریه
- ۷۵ ۲. تأویل
- ۷۵ تعریف لغوی تأویل
- ۷۸ تعریف اصطلاحی تأویل
- ۸۰ جمع بندی و نظریه
- ۸۲ ۳. جری و تطبیق
- ۸۲ تعریف لغوی جری و تطبیق
- ۸۳ تعریف اصطلاحی جری و تطبیق

فصل دوم: تحلیل مفهومی بطن قرآن

مقدمه	۱۰۱
مفهوم بطن در لغت	۱۰۱
مفهوم بطن در اصطلاح	۱۰۳
تعریف «باطن» به «تاویل»	۱۰۳
تعریف «بطن» به «فهم قرآن کریم»	۱۰۸
تعریف «بطن» به «مصادیق عام آیات»	۱۱۲
تعریف بطن به «علم الهی»	۱۱۵
تعریف بطن «عبرت گرفتن و وعظ»	۱۱۷
تعریف بطن به «عمل به قرآن»	۱۱۸
تعریف بطن به «سر»	۱۱۹
تعریف بطن «اشارات و لطائف و حقایق قرآنی»	۱۲۲
تعریف بطن به «مطلق معانی الفاظ قرآن»	۱۲۵
تعریف بطن به «روح و حقیقت الفاظ»	۱۲۶
تعریف بطن به «مراد خداوند از خطابه‌های قرآنی»	۱۲۷
تعریف بطن به «مدالیل فراتر از معنای ظاهری آیات»	۱۳۰
تعریف بطن به «مراتب گسترده معنایی الفاظ قرآن»	۱۳۵
تعاریف دیگر از بطن	۱۳۹
تعریف بطن به «قابلیت حمل وجوه گوناگون»	۱۳۹
تعریف بطن به «حجاب معنوی آیات قرآن»	۱۴۰

تعریف بطن به «معنای حروف مقطعه» ۱۴۱

تعریف بطن به «علوم و معارف باطنی انسان» ۱۴۲

جمع بندی و نظریه ۱۴۴

فصل سوم: دلایل وجود بطن قرآن

مقدمه ۱۴۹

۱- آیات ۱۵۱

الف) آیات تدبیر و تفکر در قرآن ۱۵۳

ب) آیات اشتمال قرآن کریم بر انواع علوم ۱۵۶

ج) آیات تحریم گناهان ظاهری و باطنی ۱۶۰

د- نمونه‌هایی دیگر از آیات ۱۶۳

جمع بندی ۱۶۴

۲- روایات ۱۶۵

الف) روایات با دلالت صریح ۱۶۶

روایات شیعه ۱۶۶

روایات اهل سنت ۱۸۳

جمع بندی ۱۹۱

ب) روایات با دلالت ضمنی ۱۹۱

روایات باطنی و مفسر آیات قرآن ۱۹۲

روایات سطح بندی معارف قرآنی ۱۹۴

روایات حاکی از گستره وسیع معارف قرآنی ۱۹۸

۲۰۲	جمع بندی
۲۰۶	۳- عقل
۲۰۷	۲۶ الف) باطن قرآن، لازمه جاودانگی آن است
۲۰۹	۲۷ ب) کلام یک ذات لا یتنهای، لا یتنهای است
۲۱۱	۲۸ ج) اثبات حقانیت و هماهنگی قرآن در گرو باطن آن است
۲۱۴	۲۹ د) دلایلی دیگر
۲۱۵	۳۰ تطابق قرآن با دو بعد ظاهری و باطنی عالم و انسان مستلزم باطنی برای آن است
۲۱۶	۳۱ خروج قرآن از حالت معماگونه به وسیله بطون آن
۲۱۷	ترتیب آفات متعدد بر انکار بطن قرآن
۲۱۹	جمع بندی
۲۲۰	۳۲ ۴- اتفاق دانشمندان فریقین
۲۲۲	دانشمندان شیعه
۲۲۵	دانشمندان اهل سنت
۲۲۷	جمع بندی
۲۲۸	جمع بندی ادله‌ی بطن قرآن کریم

فصل چهارم: جایگاه بطن قرآن در تفسیر

۲۳۱	مقدمه
۲۳۱	۱-۱ جایگاه بطن قرآن در روشهای تفسیری
۲۳۲	الف) جایگاه بطن در روش تفسیری قرآن به قرآن
۲۳۴	ب) جایگاه بطن در روش تفسیری روایی

۲۳۵	ج) جایگاه بطن در روش تفسیر عقلی (و اجتهادی).....
۲۳۶	د) جایگاه بطن در روش تفسیر اشاری.....
۲۳۷	روش تفسیر اشاری نظری.....
۲۴۰	روش تفسیر اشاری شهودی (فیضی).....
۲۴۴	۳. روش تفسیری باطنی محض.....
۲۴۶	۴. روش تفسیر باطنی صحیح.....
۲۴۸	جمع بندی.....
۲۴۸	۲. جایگاه بطن در روش تفسیری پیامبر ﷺ و اهل بیت .....
۲۴۹	الف) علم پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت ایشان به بطن قرآن.....
۲۵۸	ب) ویژگیهای حاکم بر میراث روایی اهل بیت .....
۲۵۸	وجود مشکلات سندی و امکان حل آن.....
۲۶۰	تناسب دقیق و عمیق بطن با ظاهر و سیاق آیه.....
۲۶۱	رجوع مفاد غالب بطون به اهل بیت .....
۲۶۳	ج) موضع اهل بیت  در برابر دیدگاههای مربوط به بطن قرآن.....
۲۶۹	جمع بندی.....

فصل پنجم: دیدگاههای فریقین در مورد بطن قرآن

۲۷۳	مقدمه.....
۲۷۴	۱. موافقان.....
۲۷۴	۲. الف) شیعه.....
۲۷۴	۳. سید حیدر آملی (م. ۷۸۷ هـ).....

۲۷۶	بررسی
۲۷۷	صدر الدین شیرازی (م ۱۰۵۰ هـ)
۲۷۹	بررسی
۲۸۰	ملا محسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ هـ)
۲۸۲	بررسی
۲۸۳	ابو الحسن عاملی اصفهانی (م ۱۱۲۹ هـ)
۲۸۵	بررسی
۲۸۶	امام خمینی علیه السلام (معاصر)
۲۸۸	بررسی
۲۸۹	علامه طباطبائی (معاصر)
۲۹۱	بررسی
۲۹۲	آیت الله معرفت علیه السلام
۲۹۴	بررسی
۲۹۵	ب) اهل سنت
۲۹۵	سهل بن عبدالله تستری (م ۲۸۳ هـ)
۲۹۶	بررسی
۲۹۶	ابو حامد غزالی (م ۵۰۵ هـ)
۲۹۹	بررسی
۲۹۹	محمی الدین ابو بکر بن عربی (م ۶۳۸ هـ)
۳۰۲	بررسی
۳۰۲	ابو اسحاق شاطبی (م ۷۹۰ هـ)
۳۰۴	بررسی

- ۳۰۵..... بدرالدین زرکشی (م ۷۹۴ هـ)
- ۳۰۶..... بررسی
- ۳۰۶..... جلال الدین سیوطی (م ۹۱۱ هـ)
- ۳۰۸..... بررسی
- ۳۰۹..... آلوسی بغدادی (م ۱۲۷۰ هـ)
- ۳۱۰..... بررسی
- ۳۱۱..... دکتر محمد حسین ذهبی (معاصر)
- ۳۱۲..... بررسی
- ۳۱۳..... ۲. مخالفان
- ۳۱۳..... قاضی عبد الجبار معتزلی (م ۴۱۵ هـ)
- ۳۱۶..... بررسی
- ۳۱۷..... أحمد بن عبد الحليم ابن تيميه حرانی (۶۶۱ - ۷۲۸ هـ)
- ۳۱۹..... بررسی
- ۳۲۰..... انتقادات مخالفان
- ۳۲۱..... ألف - انتقاد به دیدگاه باطنیه
- ۳۲۳..... بررسی
- ۳۲۵..... ب) انتقاد به دیدگاه شیعه
- ۳۲۷..... بررسی
- ۳۳۴..... ج - ارتباط با محذور استعمال یک لفظ در بیش از یک معنی
- ۳۴۴..... بررسی
- ۳۴۶..... د - انتقادی دیگر
- ۳۴۶..... بررسی

جمع بندی.....	۳۴۷
---------------	-----

فصل ششم: راهیابی به بطن قرآن

مقدمه.....	۳۵۳
امکان یا عدم امکان راهیابی به بطن قرآن.....	۳۵۳
الف) روایات.....	۳۵۴
ب) دیدگاه اندیشمندان فریقین.....	۳۶۲
اهل سنت.....	۳۶۲
شیعه.....	۳۶۸
جمع بندی.....	۳۷۵
چگونگی راهیابی به بطن قرآن کریم.....	۳۷۷
الف) روش تجرید آیه به منظور استخراج قاعده‌ای کلی.....	۳۷۷
ب) روش تجرید آیه به منظور یافتن مصادیق آن.....	۳۸۱
ج) روش شهودی.....	۳۸۶
معیارها و ضوابط بطن قرآن کریم.....	۳۸۹
الف) وجود رابطه و تناسب بین ظاهر و بطن آیه.....	۳۹۰
ب) عدم مخالفت بطن با کتاب و سنت و قواعد شرعی.....	۳۹۶
ج) مراعات دقت در الغاء خصوصیت از آیه.....	۴۰۰
د) شروطی دیگر.....	۴۰۲
جمع بندی.....	۴۱۰
حجیت بطن قرآن کریم.....	۴۱۱

فصل هفتم: بررسی نمونه‌های روایی بطن قرآن

مقدمه.....	۴۱۷
دسته اول: تجرید و اخذ قواعد کلی.....	۴۱۸
تأویل «آب باران» به امیر مؤمنان علیه السلام	۴۱۸
تأویل «در کوع» به پذیرش ولایت امیر مؤمنان علیه السلام	۴۱۹
تفسیر «همراهی زینت در دخول به مسجد» به غسل در هنگام لقاء امام.....	۴۲۱
تفسیر «توانایی خداوند در اتفاق» به توانایی بر نصب امام.....	۴۲۲
تفسیر «محللات و محرمات قرآن» به پیشوایان حق و باطل.....	۴۲۳
تأویل «ایمان و کفر» به ولایت امیر مؤمنان و غیر او.....	۴۲۴
تأویل «رودهای بهشتی و آبهای تغییر ناپذیر» به امیر مؤمنان علیه السلام و عده‌ای خاص.....	۴۲۵
تفسیر «ذکر و استقامت بر راه» به امیر مؤمنان علیه السلام و استقامت بر ولایت او.....	۴۲۶
تفسیر «کتاب تبیین» به امیر مؤمنان علیه السلام و «شب مبارک» به حضرت فاطمه علیها السلام	۴۲۹
دسته دوم: تجرید و ذکر مصداق.....	۴۳۱
تفسیر «از بین بردن آلائشها» به لقاء امام.....	۴۳۱
تأویل «ایمان» به امیر مؤمنان علیه السلام	۴۳۲
تأویل «احیاء» به هدایت.....	۴۳۵
تأویل «تکذیب آیات الهی» به تکذیب و انکار اوصیاء.....	۴۳۶
تأویل «رسول» به آل محمد علیهم السلام	۴۳۷
تأویل «هدایت» به امیر مؤمنان علیه السلام	۴۳۸

تأویل «انکار و کفر امور نازل شده بر بنی اسرائیل» به انکار ولایت امیر مؤمنان علیه السلام	۴۳۹
تأویل استکبار ورزیدن در برابر تعالیم پیامبران به نپذیرفتن ولایت امیر مؤمنان علیه السلام	۴۴۰
تفسیر «تسلیم به پیامبر صلی الله علیه و آله » به پذیرفتن جانشینی وصی او.....	۴۴۱
دسته سوم: مصداق مدلول ظاهری.....	۴۴۲
تأویل «قسط و عدل» به امیر مؤمنان علیه السلام	۴۴۳
دسته چهارم: نمونه های دیگر.....	۴۴۴
تشبیه پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام به آسمان و زینت (راههای) آن.....	۴۴۴
تشبیه ستمکاران به زنجیرهای آتشین.....	۴۴۵
تأویل حروف مقطعه «کهیمص».....	۴۴۶
تأویل «سبعاً من المثانی» به فرزند فرزند.....	۴۴۸
بیان تفسیری آیه «وَمَا أُوتِیْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا».....	۴۴۹
بیان تفسیری فعلیت نیافتن اراده الهی در موردی خاص و صدق «کلمه» بر امیر مؤمنان علیه السلام	۴۵۰
سخن پایانی.....	۴۵۱
فهرست منابع.....	۴۵۹